

ВІДГУК

офіційного опонента про дисертацію **Ніколайчука Дмитрія Олександровича «Київська губерньська адміністрація (1860-ті – 1917 рр.): повноваження, структура, кадровий склад», поданої на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України**

У 2014 р. в Україні розпочався процес децентралізації, яким було започатковано реорганізацію системи місцевих органів державного управління, формування дієвого і спроможного інституту місцевого самоврядування, створення умов для динамічного розвитку регіонів, надання якісних та доступних суспільних послуг громадянам. У такій ситуації потреба вивчення досвіду адміністрування в українських губерніях XIX – початку XX ст. набуває особливої суспільної ваги. Сучасна, як вітчизняна, так і зарубіжна історична наука, досягла певних успіхів у вивченні, розробці та висвітленні різних аспектів регіональної історії України XIX – XX ст., реконструкції механізмів взаємодії вертикалі урядових органів влади із самоврядними інституціями громад, неурядовими організаціями. Поряд із цим в історичній науці відчувалася відсутність комплексного дослідження особливостей функціонування, структури і кадрового складу київської губерньської адміністрації як складової системи управління українськими губерніями Російської імперії. Варто відмітити, що є і певна невизначеність дефініцій складових бюрократичного апарату імперської доби на губерніальному рівні. В науковій літературі можна часто зустріти як в якості синонімічних означень використовуються терміни, що відповідають зовсім різним складовим системи управління губерніями. У цьому контексті дисертаційна робота Д. О. Ніколайчука, яка присвячена історії функціонування місцевих органів державної влади у Київській губернії, є актуальною і своєчасною з наукового та практичного погляду, яка покликана уточнити і проаналізувати аспекти, на які є малодослідженими в сучасній українській історіографії.

Формулювання теми дисертації, мети та дослідницьких завдань видаються нам цілком коректними та такими, що у повній мірі відображують сутнісні

характеристики дослідження Ніколайчука Дмитрія Олександровича. Об'єкт та предмет вивчення сформульовані чітко, відзначені ієрархічністю між цими складовими дослідження. Загалом зауважень до оформлення та змістового наповнення вступної частини дисертації у нас немає, необхідність наукової розробки теми дисертації, її практичне значення належним чином доведено автором, хронологічні рамки та географічні межі чітко визначені та обґрунтовані. Цілком справедливим є те, що дисертант для характеристики функціонування губернської адміністрації обрав саме – Київську губернію. Адже вона, у порівнянні з більшістю адміністративних одиниць по всій Російській імперії, займала виключні позиції: місцевій губернській адміністрації доводилося зважати на особливості соціально-економічного розвитку, складну соціокультурну ситуацію, гостроту українського та польського національних питань, український національно-визвольний та революційний рухи.

Структура роботи (три розділи поділено на дев'ять підрозділів) побудована за проблемно-хронологічним принципом, що відображає мету дослідження та дозволило послідовно розв'язати поставлені наукові завдання. Хоч це і не принципово, але вважаємо за доцільне вказати здобувачу наукового ступеню на необхідності приділення більшої уваги формулюванню назв підрозділів. На наше переконання назви повинні містити проблемність та зацікавлювати своєю науковою новизною.

Наукова новизна теми дисертаційного дослідження у першу чергу вбачається нами у тому, що показана повна картина, розкритий механізм функціонування управлінських складових імперської губерніальної влади; у роботі та статтях автора акцентовано увагу на особистісних та персональних даних діяльності київських цивільних губернаторів, київських віце-губернаторів, інших чиновників губернської імперської бюрократичної системи. Варто відзначити й аналітичне опрацювання нормативно – правової бази, яке забезпечувало механізм функціонування управління як губерніями в цілому, так і Київської губернії, зокрема.

Переходячи від загальної характеристики роботи до аналізу окремих її складових, відзначимо, що обрана здобувачем тема, не є тривіальною, як це може здатися на перший погляд. Ми маємо справу не з діяльністю якось одного державного органу, а складної системи бюрократичного апарату, який відзначався складними зв'язками, що часто переплітались, подвійне, а, навіть, і потрійне підпорядкування. І все це упродовж десятиліть змінювалося, гібридизувалося, а сприйняття діяльності чиновницької бюрократії у губернському правлінні набувало стереотипних чи, навіть, відверто науково необґрунтованих оцінок.

Дослідження проблеми, яке виконав добродій Ніколайчук Дмитрій Олександрович, вимагало обізнаності не тільки з науковими здобутками попередньої історіографії, а й ретельного засвоєння сучасних методологічних підходів щодо дослідження проблем мікроісторії, узагальнюючих праць з історії України зазначеного періоду, спеціалізованих студій дотичних до предмету його теми. Про це красномовно свідчить підрозділ 1.1 «Стан дослідження теми», позитивом якого є комплексна характеристика як методологічних, фонових праць періоду XIX – початку XX ст. так і аналітичний огляд основних напрямів та тенденцій наукових напрацювань із визначеної тематики у дорадянський (60-ті рр. XIX ст. – 1917 р.), радянський (20-ті - кінець 80-х рр. XX ст.) та сучасний (від початку 1990-х рр.) періоди. Автором було ретельно опрацьовано великий масив праць сучасних провідних вчених України, західноєвропейських країн, української діаспори, Російської Федерації, не лише у сфері історії України, а й напрацювання у галузях «історії державного управління», «історії держави і права», які виокремлено у окрему історіографічну групу. Серед певного, поміченого, недоліку варто вказати, що автору необхідно було більше уваги приділити порівняльному аналізу праць сучасних вітчизняних істориків та критичному аналізу підходів сучасних російських дослідників, виділити методологічні відмінності праць західної історіографії. Загалом же проведений Дмитрієм Олександровичем стан вивчення проблеми, засвідчує відсутність системних узагальнюючих праць, у

яких би комплексно розглядалися повноваження, структура, кадровий склад київської губернської цивільної адміністрації упродовж другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

Цілком очевидним є те, що дисертаційна робота добродія Ніколайчука Дмитрія Олександровича ґрунтується на основі використання широкого кола джерельних матеріалів, значна кількість із яких водиться до наукового обігу вперше. Саме матеріали Центрального державного історичного архіву України, у м. Києві (85 справ) та Державного архіву Київської області (119 справ) складають найбільшу джерельну групу дослідження, що підвищує наукову значимість отриманих результатів. За видовими ознаками це як нормативно-правові акти, статистичні дані, ділова та актова документація центральних органів виконавчої влади, структурних підрозділів київського губернського правління. Позитивом є досить ретельний та детальний аналіз джерел. Скрупульозність, увага до деталей, намагання доконечно розібратися у джерелознавчому потенціалі опрацьованих матеріалів – визначальна риса дослідницького інструментарію дисертанта Ніколайчука Дмитрія Олександровича.

Окремо необхідно відзначити оригінальність автора у з'ясуванні ступеню достовірності інформації, поданої в мемуарах та спогадах, широке залучення при написанні роботи матеріалів тогочасної преси. Залучення статистичних матеріалів київського губернського статистичного комітету («Пам'ятні книги», «Списки», «Адрес-календарі», «Збірки», «Огляди губерній»), як на наш погляд, допомогло дисертанту більш повно розкрити кадрове забезпечення функціонування київської губернської адміністрації (стор. 33-34). У якості рекомендації варто вказати на відсутність логічних зв'язків виміру між видами і типами джерел, тобто необхідно було навести як той чи інший факт чи історичне явище було вивчене дослідником за допомогою використання різних видів/типів джерел (або так би мовити «перехресного допиту свідків історії»). Загалом, у відповідному підрозділі переконливо доведено, що джерельна база дослідження є достатньою для розкриття теми дисертаційної роботи. Повно і

всебічно оцінено достовірність джерел та їхню репрезентативність (стор. 27-37).

Для досягнення поставленої мети дослідження дисертант застосував комплекс загальних і спеціальних методів історичного пізнання та принципів науково-дослідницького пошуку. Всі вони ретельно роз'яснені у підрозділі 1.3 «Теоретико-методологічні засади», а також у повній мірі реалізований їхній потенціал. Варто відмітити широке застосування у роботі статистичного методу, глибокий контент-аналіз першоджерел. Попри достатньо лаконічний виклад застосованого методологічного інструментарію, автор все ж наводить у дисертації та авторефераті головні категоріальні поняття. Позитивом роботи є те, що дисертант формулює власне визначення поняття «губернська адміністрація», інтерпретація якого якісно доповнює існуючі визначення. Разом із цим у підрозділі бракує розширеної характеристики методів, що, безперечно, використовувалися при аналізі кадрового складу губернського правління: компаративний, біхевіористичний, тощо.

Другий розділ дисертації «Київська губернська адміністрація в системі територіального управління Російської імперії» присвячений історії становлення та функціонування губернських інститутів управління як складових системи місцевих органів імперського державного управління українськими губерніями, Київською зокрема. Здобувачем чітко виокремлено періоди, історичні етапи у функціонуванні Київського губернського правління, визначено і належним чином охарактеризовано заходи щодо реформування, які стали маркерами цих самих етапів.

До явних позитивів підрозділу 2.1 віднесемо те, що добродій Ніколайчук Дмитрій Олександрович уперше комплексно розглянув вплив реформ 1860-1890-х рр. на трансформацію повноважень київського цивільного губернатора та зміни ролі імперської інституції цивільного губернатора у системі місцевого управління із появою нових органів місцевого самоврядування (земств, міських дум, міських управ) (стор. 47-67), детально відобразив механізм часткового адміністративного (у межах правового поля) підпорядкування виборних органів

громади владі цивільного губернатора, правого впливу губернської влади на рішення земських чи міських зборів. У повній мірі дисертант у відповідному підрозділі розкрив особливості управління Київською губернією. Зокрема, у дослідженні зазначено, що в управлінському апараті київської імперської адміністрації дуже часто практикувалося об'єднання чи суміщення посад, сумісництво, наділення окремими імператорськими розпорядженнями місцевих очільників специфічними повноваженнями, що обумовлювались суспільно-політичними та соціально-економічними трансформаціями у краї упродовж кінця XVIII – другої половини XIX ст.. Дисертант послідовно й аргументовано відтворив усі механізми функціонування губернаторської інституції, діяльності київських цивільних губернаторів від «мануального режиму» до цілком стандартизованої практики кінця XIX – початку XX ст..

У параграфі 2.2, де проаналізовано функціонування губернського правління, здобувачем визначено основні риси та окреслено основний зміст заходів щодо реорганізації київського губернського правління, вплив суспільно-політичної ситуації на створення чи ліквідацію структурних підрозділів, введення (скорочення) чиновницьких посад, тощо. Автор прослідкував динаміку кадрового складу київського губернського правління, склав схему його структурних підрозділів, що засвідчує про проведення ґрунтовної роботи як з архівними джерелами, так і опублікованими актами законодавства Російської імперії. Тривалий хронологічний період у функціонуванні київського губернського правління, який власне і дослідив дисертант, забезпечив можливість виділити тенденції і пріоритети кадрової політики. Так, наприклад, Д.О.Ніколайчук встановив період, коли фаховими перевагами для чиновників чи кандидатів на чиновницьку посаду губернського рівня вважалися досвід військової служби, бойові заслуги, а коли навпаки – перевага надавалася цілком цивільним особам, вихідцям з числа різночинної інтелігенції.

У параграфі 2.3. здобувач наукового ступеню охарактеризував місце віце-губернатора у бюрократичній системі губернського управління Київською

губернією; розкрив організаційно-правовий механізм, що забезпечував субординацію між віце-губернатором та губернатором, між віце-губернатором та губернським очільником дворянства (стор. 101). У підрозділі автор неодноразово наголошує на проблемах з нормативно-правовим забезпеченням діяльності інституту віце-губернатора. Проте, причини цієї ситуації дисертант не називає. На наше переконання, частково ця проблема була пов'язана з тим, що віце-губернатор мав у першу чергу розглядати справи, що мали прецедентний характер і поточні проблеми, які потребували швидкого вирішення та носили локальний характер. Процедура правового унормування, як і в наш час, відставала від реальних практичних потреб.

Відмітимо, що дійсно дисертант, використовуючи організаційно-структурний підхід, одним із перших розкрив історію функціонування канцелярії київського губернатора, виокремив причини її реорганізації, трансформації структурних підрозділів, підрахував кількісний склад по окремим відділенням (поліційному, ветеринарному, будівельному і т.д.).

Заключним розділом дисертації є «Характеристика кадрового складу київської губернської адміністрації», в якому проаналізовано професійний рівень чиновників київської губернської адміністрації різних рангів: губернатори (стор. 115-138), віце-губернатори (стор. 139-148), канцеляристські чиновники (стор. 160-164).

Досліджуючи у параграфі 3.1 суспільно-професійний портрет київських губернаторів, Д. О. Ніколайчук зробив об'єктивний висновок про престижність посади очільника саме Київської губернії. Для багатьох титулованих чиновників це вважалось вершиною кар'єри, до якої вони прагнули і хотіли отримати будь що. Разом із цим дослідник відмітив, що прагнення очолювати Київську губернію аж ніяк не можна ототожнювати з прагненням набути собі певні матеріальні блага, нерухоме майно в європейській частині Російської імперії.

Надзвичайно цікавим нам видається описаний у дисертації аспект антикорупційних заходів центральної імперської влади та системи перевірок на

чесність претендентів на посаду київського губернатора та київського віце-губернатора. Позитивом є те, що автор довів і прикладами проілюстрував практичну неможливість впливу на губернатора певних промислових чи фінансових кіл, місцевих еліт. Аналізуючи територіальне походження київських губернаторів, здобувач відмічає, що верховна влада намагалася контролювати, щоб новопризначені київські губернатори не мали особистісних зв'язків у краї, а, особливо, щоб кандидати на посаду не мали земельної або ж іншої власності в Київській губернії. Такими заходами, на думку Д. О. Ніколайчука, російська імперська влада намагалася не допустити формування корпоративності інтересів вищих імперських сановників губерньського рівня з місцевою елітою, убезпечивши або хоча б зменшуючи рівень корумпованості серед місцевого апарату чиновників (стор. 127-128).

Цілком обґрунтованим вважаємо висновок дисертанта про те, що призначення на посаду київського губернатора здійснювалось з урахуванням, як суспільно-політичної ситуації, що складалась в Київській губернії та Російській імперії в цілому, попереднього досвіду державної служби, так і досвіду діяльності у виборних органах місцевого самоврядування, що, як справедливо відмічає дисертант, стало новим явищем у кадровій політиці російського самодержавства у пореформений період в українських губерніях в цілому, у Київській губернії зокрема.

Позитивом дослідження є те, що характеризуючи освітній рівень чиновників київської губерньської адміністрації, добродій Д. О. Ніколайчук подає цю частину роботи досить ґрунтовною персоніфікованою інформацією (стор. 121-122). Здобуття чиновниками вищої освіти, за цілком слушним твердження автора, свідчить про підвищення професійного рівня чиновників губерньського рівня та якісні зміни у кадровому забезпеченні місцевих органів державного управління Київської губернії, прагненням центральної імперської влади мати ефективний апарат влади у ній, який би відповідав тенденціям соціально-економічного розвитку, що склались як у світі, так і в Російській імперії зокрема (стор. 122).

Досліджуючи характеристики суспільно-професійного портрету чиновників Київської губернії нижчого рангу (параграфі 3.3.) автор виокремив такі відмінні риси у порівнянні із вищими імперськими чиновниками, як: законодавча неврегульованість критеріїв та вимог щодо кандидата на посаду, особиста прихильність губернатора, особиста вірність чиновника останньому, необов'язковість вищої освіти та службового стажу, але певний професіоналізм та знання діловодства, не важливість соціальної приналежності, але обмеженість щодо конфесійної та національної приналежності.

Відзначаючи позитиви дисертаційного дослідження добродія Д. О. Ніколайчука, вважаємо за необхідне висловити ряд зауважень й побажань:

- відкритим залишається питання забезпечення механізму взаємодії державних і громадських губернських установ в системі губернської влади (комітетів, комісій, присутностей), які очолював київський губернатор (с.71);

- з тексту дисертації не зрозуміло який реальний вплив мали завідуючі канцелярії київського губернатора при вирішенні питань управління Київською губернією (стор.110-111), що створює основу для подальших дискусій;

- на наш погляд, авторське твердження про плинність у кадровому складі губернаторського корпусу Київської губернії наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. з кадровою політикою Миколи ІІ (стор.123) потребує деталізації й конкретизації та аргументації, при цьому дисертант не враховує весь спектр суспільно-політичної ситуації в українських губерніях у складі Російської імперії на початку ХХ ст.;

- варто було б більш широко показати взаємодію губернського правління з органами влади та управління у 12 повітах Київської губернії;

- доцільно повніше розкрити діяльність не тільки вищих імперських чиновників українського походження, а й службовців нижчого рангу;

- у підрозділах третього розділу подано багато цифрових і відсоткових статистичних даних, вони базуються на власних обрахунках дисертанта, тому

не зайвим було б навести формули по яким здійснювалися ці обрахунки, а наведені числові значення паралельно унаочнити у вигляді діаграм;

- не завжди виправданим вважаємо те, що дисертант в окремих випадках досить деталізує певну інформацію, прописуючи: «хто, кого та коли звільнив, перевів на іншу посаду», все це можна було подати більш узагальнено;

- дисертант визначив структуру та встановив кадровий склад окремих підрозділів київської губернської адміністрації, проте полишив поза увагою питання ефективності та продуктивності у діяльності чиновників цих установ, і чи обґрунтованою достатньою була кількість чиновників для успішного виконання ними своїх службових завдань;

- перспективним вважаємо при упорядкуванні біографій київських губернаторів та віце-губернаторів більше уваги приділити психологічному портрету, показати їхній освітньо-культурний рівень;

- дослідницька проблема, аспект якої розробив дисертант, надзвичайно широка; у подальшому ми б рекомендували поглиблювати та розширювати добродію Ніколайчуку Дмитрію Олександровичу свої наукові пошуки. Варто відмітити, що дисертант і сам це чудово розуміє та намітив досить перспективні напрями подальших досліджень;

Резюмуючи свої оцінки і зауваження, хочемо зазначити, що у дисертації Ніколайчука Дмитрія Олександровича досліджуються дійсно вартісні й діалектично пов'язані між собою аспекти, вивчення і висвітлення яких є вагомим внеском в українську історіографію і зокрема ключову проблематику XIX – початку XX ст. – «Українські землі у системі управління Російської імперії».

Висновки до роботи є аргументованими, логічними, вони демонструють глибинне розуміння автором проблеми і високий фаховий підхід до питань, що розглядаються.

Основні положення дисертації мають належну апробацію (опубліковано 24 публікації (3 з яких опубліковані у виданнях, що індексують міжнародні науково-метричні бази даних, 7 – у фахових, що входять до «Переліку наукових

фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук», 8 у збірниках наукових праць і матеріалах наукових конференцій, 5 – у інших виданнях) й оприлюднено на 19 наукових форумах (6 міжнародних, 11 всеукраїнських конференціях й 2 всеукраїнських круглих столах)), що засвідчує її безсумнівне практичне та теоретичне значення.

Зміст автореферату ідентичний основним положенням дисертації і у повній мірі висвітлює результати дослідження.

Висловлені зауваження та запропоновані побажання не знижують безперечних наукових здобутків дисертації. Вона є оригінальним, самостійним дослідженням важливої наукової проблеми, виконана на високому фаховому рівні, відповідає вимогам п.п. 9-14 «Порядку присудження наукових ступенів», затверджених Постановою КМУ № 567 від 24.07.2013 р., зі змінами і доповненнями згідно з Постановою КМУ № 656 від 19.08.2015 р., Наказу МОН України № 40 від 12.01.2017 р., а її автор, Ніколайчук Дмитрій Олександрович, заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Офіційний опонент:

доктор історичних наук, професор
кафедри методики навчання
суспільних дисциплін і
гендерної освіти
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова

[Handwritten signature]
І. А. Коляда

